

Зелененька Ірина

**ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНЗИТНОСТІ Й МАГІСТРАЛЬНОСТІ ІСТОРІЇ
В ПОЕЗІЇ ПОДОЛЯН**

Історіософічність подільської поезії [1, с.16], зокрема, творів Володимира Забаштанського, Станіслава Чернілевського, Петра Перебийноса, Миколи Дмитренка, Михайла Стрельбицького, Григора Мовчанюка, Анатолія Подолинного, Ніни Гнатюк, Василя Кобця, Тетяни Яковенко, Михайла Каменюка, Валентини Сторожук, Віталія Борецького, Ірини Зелененької, Віктора Крупки, Світлани Ілініч, країнознавчі та мовокраїнознавчі мотиви в ній [2], [3], – це те, що мотивує ввести до наукового обігу нові терміни, васальні поняття, це також те, що підтверджує практичну цінність такого явища як історія в поезії [2, с.4-5], [3, с.6-7]; мова йде про традицію, яку започаткував у модерністській поезії Василь Стус, засвоївши подібну вербальну практику Тараса Шевченка, зокрема, поемну, згадаємо тут «Кавказ», «Великий льох», «Сон» [4, с.61-62].

Саме поезії «За літописом Самовидця», «Сто років, як сконала Січ», «Останній лист Довженка», цикл «Костомаров у Саратові», присвята Вінчасові Кузміцкосу «Холоднозорий присмерк приуральський...», «Пам'яті А. Г.» («Ярій, душе. Ярій, а не ритай...»), «На колимським морозі калина...», а також Стусове життя як сувора дефініція морального та національного обов'язків стали зразками для подільян [5, с.84-85], константами громадянської принциповості та стійкої вірності Україні, із єдиною історичною корекцією – сучасна Україна відбулася як держава (отже, за вірші про неї, як це було з дисидентами, не репресують), але знаходиться в небезпеці, опираючись інтервенції.

Усе це спровокувало мистців академічного стибу створювати вербальні полотна набатного типу [6, с.18-19]: транзитність історії перетворилася на магістральну тему в поезії подільян-інтелектуалів, науковців, літературознавців, мовознавців та краєзнавців. Розвідок про транзитність і магістральність історії, про історію як текст у подільській поезії немає; отже, це своєчасна спроба осмислення, актуальна тема, що відкриває підготовленому й непідготовленому читачеві подільську поезію як функціональну в корпусі української белетристики як європейської.

Вельми дискурсним у цьому контексті є Стусове осмислення, пізнання власної долі «як покути», що відбилося в сучасній подільській поезії – ліричний герой віршів Михайла Стрельбицького, Анатолія Звірика, Анатолія Подолинного, Василя Кобця, Михайла Каменюка, Валентини Сторожук став, так би мовити, очевидцем і обсерватором, немовчазним свідком батальних подій, дипломатичних реваншів і провалів, перемог, резервацій і ув'язнень найкращих синів України.

Транзитність, пов'язана зі спробами осмислення буття українського народу, має кілька форм, що накладаються одна на одну: а) реценційна (читач є своєрідним пасажиром історичного екскурсу, подорожі через кілька епох – найтрадиційніші, мабуть, для такого експерименту: сучасність, доба СРСР, Гетьманщина; може

бути й зворотна магістральність або кільцева, зі зв'язком часів через героя, його нащадків або через історико-культурну пам'ятку, артефакт); б) відчутна в натяках або видима в певних образах, у номінаціях транзакція Стусових або Шевченкових висловлювань (на основі уподібнення жертвовності мистців-в'язнів двох імперії, Російської та СРСР, до жертви Христа в ім'я духовного спасіння людства), їхніх бачень подій часів Руїни, тобто, так би мовити, рух сучасного міркування, що потребує ініціації в свідомості покоління, на тлі геніальних ідей; в) процес девальвації, розщеплення лжеїдей (братерства народів СРСР, старшості росіян серед східних слов'ян, переймання від московитів світового історико-культурного досвіду, особливостей державотворення від великоросів до малоросів) або еволюціонування політичних ідей (територіальної єдності українців, демократизації, перманентної визвольної боротьби). Магістральність історії має дві форми у віршах подолян: а) об'єднання кількох ліній (сюжетних, мотивних) навколо певної характеристики, ідеї; б) лінійна оповідь, без перетинів інших ліній, що характеризується стрімкістю перебігу думок; в) супермагістральність (надстрімка лінійність).

Яскравим прикладом поєднання транзитності й магістральності історії є притчева замальовка Анатолія Подолинного «Московський вітер», це поезія-прелюдія до розвитку теми знищення українців за їхнє прагнення свободи у спадщині мислителя [7, с.74]. Твір має астрофічну будову, проте відчутним є поділ на дві логічні частини, перша з яких – пейзажна, її центрує прозорий натяк, здогад, утворений за допомогою синекдохи – номінація столиці СРСР/РФ з малої літери, що маркує терор та його спадкоємність: «Зі сходу пізно восени / чи ранньою зимою / прорветься вітер нависний / і подихне москвою» [8, с.7]; далі автор демонструє спостереження ліричного героя за змінами в природі: «І сніг покриє все довкрузь, / ріка одягне панцир, / поземка вигнеться, як вуж, / мороз насуне вранці. Ножем скрегоче до ножа, / смалить, пече вогнями / лихий, розкошланий пожежар, / москоська лють безтямна» [8, с.7]. Магістральність і транзитність з'являються як наслідки обсервації: «Немов з минулого летить, / з гулагівського льоху, / із Соловків, із Воркути, / з страшного Сандармоху. / Немов у ньому голоси / вчуває Україна: / Іван, Петро, Богдан, Василь. / Оксана, Галя й Ніна...» [8, с.7]. Поет використовує форму візії для сакралізації історичних трагедій українців: «Ці рідні душі, дорогі / летять по Україні / погритися коло зорі, / наслухатися півнів. / Та залетіти в тихий двір, / до стежки і до вікон, / а потім знову у Сибір, / зморожений довіку...» [8, с.7]. Їх підсилює аналітична ідея та актуальні нині пророцтва, оформлені риторично: «Московським вітром прогули / понад Дніпром століття. / Чи ми забудемо коли / оцей московський вітер? / Чи відігріємось од стуж, / зберемо силу дужчу?» [8, с.7].

«Бувальщина» («Він був в УПА...») Анатолія Подолинного – своєрідне продовження «Московського вітру», уже не асоціативне, а виконане в традиції нон-фікшн; автор переповідає історію виживання бійця Української повстанської армії в концентраційному таборі за допомогою короткої ілюстрації з табірної життя. У межах однієї «зони» в СРСР відбували терміни воїни різних армій і фронтів II

світової війни, їх, як правило, за практикою режиму, зіштовхували з кримінальниками («блатними»), аби вони знищували один одного [9]: «Він був у УПА, його за це судили / і прирекли на Колиму, на скін... / Легкий, як пір'я, і не має сили. / Та «Кобзаря» ще пам'ятає він». «Було таке: його, «бандеру», вбити / на порубі хотіли блатняки...» [10, с.4] Далі автор стрімко розвиває лінійну оповідь: «...а він, відчайним духом оповитий, / згадав Шевченка й голосом ламким / почав «Кавказ». Громами – не словами / будив тайгу й морозяну блакить / - Кати знущуються над нами, / а правда наша п'яна спить» [10, с.4].

Концепції ліричної «Бувальщини» Анатолія Подолинного та роману Андрія Кокотюхи «Червоний» схожі, однак у романі виразно відчувається доба так званих табірних війн і повстань, котра настала після завершення II Світової війни, із 1946 року, коли в табори (найчастіше – в Особлагі) потрапляли не лише вояки УПА, «бандери», солдати армії СРСР, «фраери», власівці, а й «блатні», які воювали в штрафбатах, а також «політичні». У поезії Анатолія Подолинного відображені події зародження табірних війн, оскільки перебіг війн об'єднав ветеранів і кримінальників у боротьбі з тоталітарним режимом: «Стоять. Мовчать. За цигарковим димом в очах щось переблискує й сльозить» [10, с.4]. Реакції «блатних» передані дуже точно: цигарки, тютюн, їжу їм передавали підпільно (так званий «грів»), проте вони, як і повстанці, не боялися ризиків конфліктів і повстань, що передбачали смерть, відтак герої становили для злочинців загрозу, адже не підкорялися законам «зони». Цитування однієї з вершинних Шевченкових поем періоду «трьох літ» устами безіменного ув'язненого воїна УПА у поезії виглядає монументально, хоча це кілька реплік; вони транслюють одночасно транзитність і магістральність історії: « - Одна Сибір неісходима! а тюрм! а люду! Що й лічить!» [10, с.4].

Анатолій Подолинний як літературознавець, дослідник історії та культури Поділля (де також діяли ОУН та УПА) і Андрій Кокотюха, провокативний мистець, який скористався документальними, історичними розвідками про рух опору Володимира В'ятровича, Івана Патриляка, транслюють авторські міфи, у яких нема пафосу патріотизму, а є відсторонене бачення; це така транзитність і магістральність історії, у моделях якої автори не є пасажирями: «Німують зеки, наче голос Бога / палить нестерпно душі їх криві... / Котрийсь із гурту підійшов до нього: / - Тебе Шевченко спас... Живи!» [10, с.4].

Яскравим прикладом магістральності зі зв'язком часів (Незалежна Україна, Вінниччина, 2000 р. – Воркута, РФ, 2000 р. – Воркута, СРСР, 1930-1940 рр.) є поезія «Зеківська дорога до Воркути» Василя Кобця, котра в межах всього лише 5 строф розповідає про «секрети» розбудови народного господарства СРСР (звичною практикою сталінізму було ув'язнення передових людей із різних галузей знань не лише для залякування, а й для розбудови промисловості, територіальних сполучень у найвіддаленіших куточках тоталітарної імперії, от і для облаштування заполярних доріг, таких, зокрема, як Котлас – Воркута – Хальмер-Ю) [11, с.134-135]. Свого часу там, у

Печорзалістаборі, відбував «відрядження» Олександр Макаров, відомий український ракетобудівник, керівник заводу «Південмаш», фактично найбільшого у світі ракетного підприємства-виробника міжконтинентальних балістичних ракет, де-юре – виробника тракторів. «Політичні» в'язні, на відміну від «шкідників» народного господарства (Олександр Макаров після «дворічки» у 1942 р. вийшов за «достроковим», щоб підіймати «оборонку» СРСР), мали довготермінові «відрядження», із яких не повертались (саме таку специфіку покарань було заплановано для дисидентів) [12, с. 167], про що вже в першій строфі у риторичній опозиції написав Василь Кобець: «Дорога – ось, а що отам, під сподом, / Під насипом, де пояс мерзлоти? / Вагони, туго напхані народом, / Московський поїзд мчить до Воркути» [12, с. 167]; у другій строфі, застосовуючи лайку, поет витворює нову опозицію, образу: «Вожді, таку їх мати!.. / І сонце деренчить, як балалайка, / На тих снігах, де лиш хрести стоять» [с. 167]. Третя строфа – інфернально-іронічна: «А під хрестами – темні кості й зуби / затятих зеків, повгризались в ґрунт. / Чого ж, Москва, синів своїх не любиш? / Немає зекам пам'ятників тут» [12, с. 167]; її локаційно підсилює четверта: «Вони лежать, оті майстри незнані, / під рейками, у насипі, в кущах... / На вічній мерзлоті, од здвигу рваній, / ще й досі чути: кості їх тріщать» [12, с. 167]. У п'ятій, завершальній строфі поет-публіцист виносить вирок системі: «Вони тримають цю страшну дорогу, / усім тиранам кинувши протест, / як біль і гнів, як вічну муку довгу, / як свій проклятий мученицький хрест» [12, с.167].

Інший цікавий твір Василя Кобця з історичною магістральністю – «Оце тобі – неділя, дощ і цап...», образок на чотири строфи, перша з яких нагадує замальовку (автор приховує історичну магістральність та політичну ідею): «Оце тобі – неділя, дощ і цап, / і хата, що на вітрі вихрить стріху. / І дядько Фрол... Його зовуть Кацап: / такий собі – для чарки і для сміху» [12, с. 168]. Далі письменник створює портрет homo soveticus, манкурта, у якого на місці стертої історичної та родової пам'яті імплантована штучна, для зручності маніпулювання (це нагадує тюркський міф, втілений у романі «І довше віку день триває» Чингіза Айтматова): «Ні слова він по-нашому не зна / і каже, що воно йому «не нада». / А Фролу пенсію виплачує казна – / його душа і цій копійці рада» [12, с. 168]. Подолянин-християнин, котрий є меценатом ПЦУ, емоційно нейтрально переповідає про злочинну діяльність Фрола: «До церкви він не йде і не ходив, бо він ходивсь хреста знімав із неї. Живе собі заросле диво з див і ходить українською землею» [12, с. 168], підсумовуючи: «Він молиться на Леніна свого як на сукупність найсвятіших істин, і мріє дня дождатися того, коли повернуться до влади комуністи» [12, с.168].

Поезія Анатолія Звірика «Балада про двох дідів» є прикладом кільцевої транзитності: Незалежна Україна – громадянська війна, колективізація, репресії в СРСР – Незалежна Україна. Вельми цікавим для читача є електичне, парадоксальне поєднання доль персонажів, діда-колективіста й діда-незалежника, в аналізі їхнього нащадка: «Моєму першому дідові / життя перекреслили шаблями... / - Рубай комуни! – нестямно вили. / Але діда-колективіста / не

засипали в колективній ямі, / він лежить серед села в окремій могилі» [13, с.181], «А десь за селом – колективна яма, / яку зрівняно з землею. / Тут мусить лежати другий дід – / той самий, котрий / закликав комуну рубати» [13, с.181]. Притчеве завершення баладного твору, незавершеність історії, історичної тягlosti боротьби та абрисність конфлікту дають читачеві підстави резюмувати навколо ідеї примирення, однак твір є історичним уроком: «Є на могилі серед села / пам'ятник суворий, / як мій перший дід. / І тут, мовби кров, яріють квіти... / А за селом по холодних росах / ходить сиве та лагідне бабине літо – / другого діда шукає досі» [13, с.181].

Подібні мотиви ми знайдемо в поезії Ніни Гнатюк (йдеться про цикл «Книжний профіль», де письменниця пише про поета-дисидента Тараса Мельничука, ув'язненого в Вінницькій тюрмі за сфабрикованими звинуваченнями), яку досліджено в згаданих працях Ірини Зелененької, зокрібно, чи не найбільше в «Подільських божичах» [2], як і поезію Василя Стуса (ці письменники – в'язні сумління схожі не лише долями) [4], а також у поезії Володимира Забаштанського, інтерпретованого в розвідках Віктора Крупки [14, с.273]. Усі наші дефініції входять в антитоталітарний дискурс національної літератури українців як типового європейського народу, що став об'єктом зацікавлення світового літературознавства, особливо в умовах так званої постколоніальної доби. Із одного боку – порушена проблематика є свідченням перманентності всілякої наруги влади СРСР над підконтрольними народами та їхніми етнічними теренами, а з іншого – дослідження пов'язане з потребою реставрації забутих сторінок історії, драматичних аспектів боротьби українців за свободу, що інтерпретовані в різний спосіб у мистецтві слова, зокрема, у поезії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Zelenenka I., Krupka V. Poliarush N., Tkachenko V. Modern ukrainian literature of Vinnytsia region in the context of the problems of definition of the genes and the framework of the general experience // The scientific heritage: The journal is registered and published in Hungary. Budapest, 2020. P.5, №43. S. 16-22.
2. Подільські божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / Наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 332с.
3. «Інверсія серця» – із покоління двотисячників: Хрестоматія зі сучасної молодшої української літератури. / Упорядкування, вступна стаття, біографічні та літературно-критичні статті Ірини Зелененької. Вінниця: ТП «Едельвейс і К», 2016. 226с.
4. Зелененька І. Лірика дисидентів Василя Стуса й Тараса Мельничука як опозиція тоталітаризму // Філологічний дискурс: збірник наукових праць. Хмельницький, 2020. Вип. 10. С.61 – 68.
5. Зелененька І. А. Метафоризована флористична символіка в дисидентській поезії Василя Стуса й Тараса Мельничука // Філологічний дискурс: збірник наукових праць. Хмельницький, 2019. Вип. 9. 254с. С. 83 – 90.

6. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К», 2008. 152с.
7. Зелененька І.А. Діалог у поезіях-образках Анатолія Подолинного // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: збірник наукових праць / Ред. колегія: О.М. Куцевол (голов. ред.). Вінниця, 2011. 337с. С.74-78.
8. Подолинний А. М. Вікнина. Континент-ПРИМ, 1998. 32с.
9. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в душі опору 1960-80-х років. Київ, 1995. 224с.
10. Подолинний А.М. Бувальщина // Вінницький край, №22015. С.4.
11. Зелененька І. А. Лицарський культ і країнознавча платформа поезії Василя Кобця // Вінницький край, №3, 2018. С. 134 – 146.
12. Квіт подільського слова. Антологія творів сучасних письменників Вінниччини. Під ред. Рабенчука В. С. Вінниця: Консоль, 2010. 544с.
13. Стоголосся. Поетична антологія Вінниччини ХХ століття. Упорядкування, вступне слово, біографічні довідки А. М. Подолинного. Вінниця: Континент-Прим, 2002. 432с.
14. Крупка В. П. Становлення Володимира Забаштанського як митця слова в естетичній парадигмі шістдесятиництва // Він серцем бачив світ. Спогади про Володимира Забаштанського / упорядник Н. Ю. Гнатюк. Вінниця: ТВОРИ, 2019. 370 с. С.273-288.

Буца Тамара

ЕТНОКУЛЬТУРНА КАРТИНА СВІТУ В ПОЕЗІЇ ВІННИЧАН ТА ЇЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ПАРАДИГМА

Етнічні образи, а саме одяг (власне народний, ритуальний), вишиванка та орнамент, писанка та лялька-мотанка тощо здавна стали сакральними символами українського народу, вельми важливе місце вони займають у мистецтві слова, яскраво виражені вони і в поетичній творчості вінничан, що інтерпретують хрестоматії «Подільські криниці», «Стоголосся», котрі уклав Анатолій Подолинний, антологія «Миле серцю Поділля» за редакцією Валентини Сторожук та фундаментальні праці, на які опиратимемося в ході дослідження, розвідки про красне поетичне писання подолян другої половини ХХ – першого та другого десятиліть ХХІ ст. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу?» (про поетів-дисидентів) [1] та «Подільські божичі» Ірини Зелененької [2]. Окрім названих праць, дослідженнями етнокультурних пластів українського цивілізаційного досвіду, втіленого в художній літературі нашого краю у площині останньої третини ХХ століття – початку ХХІ століття, на наше переконання, ніхто з учених не займався, тобто не підіймав так глибоко проблеми етноментальності в вінницькій поезії [2, с.4-5] в історичному зрізі на прикладі поетичних образів [1, с.7-8], а це доцільно продовжити в краєзнавстві, мовознавстві, літературознавстві, втілити в освітніх, виховних проектах, що ми й намагатимемося здійснити.